

УДК 343.82

Марія Маськовіта
Національний університет
“Львівська політехніка”,
асистент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології
та інноваційної освіти,
канд. юрид. наук

ПРИРОДА ТА ГУМАННІСТЬ ДОВІЧНОГО УВ'ЯЗНЕННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2022.33.190>

© Маськовіта М., 2022

*Якщо в'язниця не вчить ув'язненого жити у суспільстві,
вона вчить його жити у в'язниці.
Алан Бартолем'ю*

Розглянуто у науковому розумінні природу та гуманність довічного ув'язнення.

У статті уточнено поняття довічного позбавлення волі відповідно до наявних правових та наукових джерел, які мають концептуальний характер: “Довічне ув'язнення - найтяжчий захід примусу із основних видів покарання, який згідно зі ст. 64 КК України встановлюється за вчинення особливо тяжких кримінальних правопорушень і застосовується лише у спеціально передбачених випадках відповідно до цього Кодексу, якщо суд не вважає за можливе застосувати покарання у виді позбавлення волі за певний строк.

Проведено аналіз законодавства, вивчено міжнародний досвід виконання цього виду покарань. Наводяться необхідні аналізу статистичні дані. Вносяться пропозиції щодо вдосконалення виконання покарання у вигляді довічного ув'язнення.

Наводиться кримінологічна характеристика особи засуджених, вносяться окремі пропозиції щодо оптимізації виправного процесу. Визначено ознаки соціально-демографічних, морально-психологічних, кримінально-правових та соціально-рольових властивостей засуджених до довічного ув'язнення. Наведено аргументи недоцільності застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

На основі проведеного дослідження робимо висновок про те, що покарання у вигляді довічного ув'язнення має велику кількість недоліків, які потребують вирішення. Це зумовлює необхідність удосконалення його виконання або скасування даного покарання.

Ключові слова: ув'язнення, довічне ув'язнення, покарання, гуманність, кримінальне правопорушення, ресоціалізація.

Постановка проблеми. Відповідно до Конституції України утвердження та забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави. У статті 28 Основного Закону закріплено загальну норму міжнародного права: “Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню”, проголошену у

статті 5 Загальної декларації прав людини, статті 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, статті 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

Довічне ув'язнення виступає суворим покаранням, яке застосовується у багатьох країнах світу. Незважаючи на те, що сотні тисяч людей відбувають довічний термін ув'язнення, це не вважається глобальним явищем. Понад 20 років тому Організація Об'єднаних Націй (ООН) опублікувала доповідь, в якій вперше на міжнародному рівні були висвітлені основні проблеми та питання, пов'язані з довічним тюремним ув'язненням.

Сучасна кримінальна політика України значною мірою спрямована на гуманізацію всієї кримінальної юстиції, диференціацію заходів кримінальної відповідальності і покарання, включаючи довічне позбавлення волі. Саме після скасування смертної кари в Україні воно стало найвищою мірою покарання. У чинному кримінальному законодавстві довічне позбавлення волі передбачено лише за особливо тяжкі кримінальні правопорушення, переважно пов'язані з життям людини.

Аналіз дослідження проблеми. Питання про довічне позбавлення волі вивчали багато українських вчених: О. О. Антонов, В. І. Баранов, І. Г. Богатирьов, О. В. Беца, О. П. Дєтков, Т. В. Дуюнова, І. І. Карпец, Г. Л. Мінаков, В. І. Селіверстов, А. Х. Степанюк, Ю. М. Ткачевський, В. М. Трубников, В. О. Уткін, О. І. Фролов та інші.

Мета статті. Мета даної статті полягає в дослідженні гуманності та природи довічного позбавлення волі в Україні. Крім того, в роз'язді самого поняття “довічне позбавлення волі” та його аналізі. До того ж, з'язуванні доцільності застосування довічного позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу Довічне ув'язнення – один з видів покарань, передбачених чинним законодавством України, і, одночасно є видом покарання, що викликає найбільшу кількість питань. У різних правових системах термін “довічне ув'язнення” трактується по-різному. У деяких країнах він означає, що засуджені на довічне ув'язнення не мають права на розгляд питання про їхнє звільнення. В інших країнах питання про звільнення засуджених на довічне ув'язнення розглядається через певний період. Також існують інші види покарання, які офіційно не вважаються довічним ув'язненням, але які дозволяють утримувати в'язня до його біологічної смерті [1].

Здається зрозумілим, що можливість карати людину, позбавляючи її волі на все життя, потребує серйозного обґрунтування. І наука дає таке обґрунтування, вказуючи на підвищену суспільну небезпеку, невинуватість засудженого та інші подібні штампи, які давно вимагають перегляду і переосмислення.

Той факт, що довічне позбавлення волі є найсуворішим видом покарання, свідчить його місце в ст. 51 КК України в системі покарань, де, як відомо, окремі види покарань варіюються від найменш суворих до найсуворіших. Завершує цю систему, тобто визнано найсуворішим видом покарання, саме довічне позбавлення волі [2].

Законом України від 22 лютого 2000 р. “Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України” цей вид покарання було запроваджено в українську систему покарань [3].

До того ж, цей Закон доповнив стаття 25² Кримінальний кодексу України 1960 р., у якій зазначалося, що довічне ув'язнення повинно призначатися у разі скоєння особливо тяжкого кримінального правопорушення і застосовуватись у випадках, спеціально передбачених Кримінальним кодексом, якщо суд не вважатиме за можливе призначити позбавлення волі на певний строк [4].

Кримінальним кодексом України 1960 р. встановлено довічне позбавлення волі за п'ять кримінальних правопорушень, зазвичай пов'язаних із умисним посяганням на життя людей, і за 18 військових кримінальних правопорушень, скоєних у воєнний час, або у бойовій обстановці, або

пов'язаних з умисним вбивством. Чинний КК України 2001р. теж передбачає покарання у виді довічного позбавлення волі: у ч. 1 ст. 64 зазначено, що “довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких кримінальних правопорушень і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк” [4; 1].

У чинному Кримінальному Кодексі України не зазначено визначення поняття довічного позбавлення волі.

Л. О. Мостепанюк вважає, що довічне позбавлення волі – це найтяжчий вид основних покарань, що полягає в довічній (пожиттєвій) ізоляції особи, визнаної судом винною у вчиненні особливо тяжкого кримінального правопорушення, від суспільства у спеціальних кримінально-виконавчих установах [5, с. 279-288].

Своєрідною передтечею довічного позбавлення волі можна розглядати позбавлення волі, яке встановлювалося без терміну. Соборне Уложення 1649 року називає одним з видів позбавлення волі – позбавлення волі без терміну, або безстрокове ув'язнення. Воно могло бути призначене в декількох формах: “до указу глави держави” або до подання поруки [7].

Вчені відзначали, що з 1990 р. смертну кару скасували більш, ніж в 30 країнах світу. До початку 2000 року кількість країн, які відмовилися від застосування смертної кари, вперше в історії людства помітно перевищила кількість країн, де практика її застосування збереглася: 108 країн юридично (83) або де-факто (25) відмовилися від смертної кари [8, с. 9].

Зазначена тенденція багатьма вітчизняними вченими сприймається як позитивний сигнал, що свідчить про гуманізацію суспільних відносин, про обрання суспільством демократичного шляху розвитку кримінально-виконавчих правовідносин. Основним аргументом в такому випадку наводиться нібито існуюча соціально-правова обумовленість довічного позбавлення волі. Л. А. Мостепанюк зазначає, що, незважаючи на законодавче закріплення довічного позбавлення волі в якості альтернативи смертної кари, громадськість негативно сприйняла новий вид покарання. Це підтверджується опитуваннями громадської думки: 45,6 % опитаних вважають, що застосування довічного позбавлення волі є більш гуманним, ніж застосування смертної кари; схвалюють застосування довічного позбавлення волі 37 % респондентів; 64,7 % опитаних висловилися за відновлення смертної кари в Кримінальному кодексі України і тільки 33,8 % респондентів вважають, що смертна кара в законодавстві не потрібна [8, с. 10].

Як і було зазначено вище, стверджувати, що довічне позбавлення волі має якусь логічну обумовленість або соціальну виправданість, ми не можемо. Для цього немає підстав, принаймні, в очевидній історичній реальності. І навіть навпаки, виходячи з положень Конституції, яка проголошує життя людини найвищою соціальною цінністю, необхідно визнати, що ні смертна кара, ні поховання живцем в установі виконання покарання не можна розглядати як здоровий, соціальний і правовий феномен [9].

До слова, варто відзначити, що ілюзорність і проблематичність реалізації мети виправлення і ресоціалізації розуміє і сам законодавець. Про це прямо зазначено в Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (Указ Президента України від 8 листопада 2012 р.). У документі наголошується, що існуюча система виконання кримінальних покарань і попереднього ув'язнення створена ще за радянських часів, не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства і принципам гуманізму та поваги до прав і свобод людини в процесі виконання покарань [10].

Частина 3 статті 6 Кримінально-виконавчого Кодексу України встановлює, що передумовою ресоціалізації є виправлення засудженого. Отже, ця мета є єдиною і неподільною, та передбачає обов'язкову наявність певних помітних та позитивних змін в особистості, які дозволяють їй нормально співіснувати в суспільстві вільних людей [11].

Виходячи зі змісту ст.50 КК України, у покарання у вигляді позбавлення волі залишається ціллію тільки загальна та індивідуальна превенція і кара. Що стосується превентивних заходів, то стримуючий ефект довічного позбавлення волі здається сумнівним, а індивідуальне попередження, залишаючись єдиним об'єктивним фактором, який може бути представлений як ефект покарання, є тотожним з ефектом від покарання у вигляді позбавлення волі на певний термін. Що стосується кари, то можна відзначити, що загальноновизнаним є те, що покарання, яке переслідує метою тільки кару, є не ефективним і не гуманним [1].

Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я, прийнятий в 1948 р., визначає здоров'я як стан повного фізичного (біологічного), душевного (психічного) і соціального благополуччя. Як бачимо, у зазначеній категорії соціальна складова займає значне місце, і підноситься як необхідна частина здоров'я в цілому. Зрозуміло, що виходячи з цього визначення, в Україні не може йти річ про наявність здоров'я в принципі, і перш за все, якраз тому, що соціальне благополуччя як таке відсутнє [12].

Що ж розуміють під соціальним здоров'ям? В. М. Димов вказує на існування тривимірного розуміння здоров'я як якості життя, передбачає діалектичну взаємодію і взаємозалежність між фізичним станом індивідуума, його психічним проявом, емоційними реакціями і соціальним середовищем, в якому він живе. Три компоненти здоров'я з фізичної точки зору відносяться до структури і нормального функціонування організму, а з психічної і соціальної точок зору – до моделі поведінки особистості. Тобто в соціальному сенсі здоров'я – це комплексний феномен, який безпосередньо пов'язаний з тим середовищем, де живе відповідний індивід, і вибраною моделлю поведінки [13].

Вище було згадане, що опитування громадської думки свідчать про те, що насправді довічне позбавлення волі не приймається народом як вид покарання і є тенденція до повернення до смертної кари. Це може означати те, що в суспільстві існує невпевненість і страх з приводу можливого повернення засуджених до кримінальної протиправної діяльності, нездатності держави захищати членів соціуму від цієї загрози і, як наслідок, бажання позбутися її потенційної можливості.

На жаль, на сьогоднішній день, ця форма карального впливу не знаходить собі альтернативи, перш за все в розумі людей, і тому зберігається, як найбільш ефективне покарання. Тому при виконанні кримінальних покарань необхідно враховувати не тільки почуття страху, яке виникає при думці, що цей тип зловмисників буде гуляти серед нас, а й людську природу в цілому, а також певний рівень відповідальності з боку суспільства за існування того, хто позбавлений волі. Адже він, в певному сенсі, залишається плодом, результатом суспільства, одним з прийнятних варіантів поведінки. Бо якби такий варіант поведінки був неприйнятний для суспільства, то його і не існувало б.

Отже, якщо ми хочемо говорити про правову регламентацію кримінальних покарань, то ми повинні обрати тільки такі покарання, які є правовими і прийнятні з морально-етичної точки зору. Правові обмеження, які випливають з таких покарань, повинні відповідати вимогам моралі, бути етичними і припускати повну відповідальність з боку держави за утримання їх каральної сторони. З цієї точки зору довічне позбавлення волі не є ні правовим, ні етично допустимим покаранням.

Аргументом не на користь довічного позбавлення волі є те, що у вітчизняній практиці воно не має реальних перспектив до звільнення. На цю обставину звертали увагу національні експерти, зазначаючи, що практика Європейського суду з прав людини йде шляхом розгляду відповідності існуючого механізму звільнення від довічного позбавлення волі і в статті 3 Європейської конвенції “Про захист прав людини та основних свобод” передбачено: “Ні до кого не можуть бути застосовані тортури або нелюдське, або таке, що принижує честь і гідність, поводження або покарання”. У цьому контексті Суд вважає, що порушення статті 3 Європейської конвенції відсутнє в тому випадку, якщо надія на перспективу звільнення для засуджених до довічного є реальною і є прогрес у процесі виправлення засудженого.

В одному рішенні Великої палати, суд підтвердив свою позицію і встановив порушення статті 3 Європейської конвенції у зв'язку з ненадійністю перспективи звільнення довічно-ув'язнених. Відповідно до п. 119 рішення у справі "Вінтер проти Великої Британії" суд вказав, що в контексті довічного позбавлення волі стаття 3 Конвенції повинна тлумачитися, як така, що вимагає існування можливості зменшення покарання, в розумінні перегляду, який дозволяє владі вирішити питання про те, чи мали місце істотні зміни поведінки засудженого до довічного позбавлення волі, чи існував під час відбування покарання прогрес у виправленні і чи не було тривале утримання в умовах ізоляції виправдано пенеологічними міркуваннями [16].

Сьогодні приблизно півмільйона людей відбувають довічне ув'язнення. Воно існує в 183 із 216 країн і територій, а між 2000 і 2014 роками кількість тих, хто відбуває довічне ув'язнення, зросла майже на 84 % у всьому світі.

Цей вирок, який може надати державі повноваження тримати людину під вартою до її смерті, є не виправдано каральним і часто непропорційно використовується для кримінальних правопорушень низького рівня, ненасильницьких. Крім того, 64 країни довічно засуджують без умовно-дострокового звільнення, застосовуючи жорстокі, нелюдські та такі, що принижують гідність, покарання та позбавляючи в'язнів фундаментального права на надію.

На XX Конгресі Міжнародної асоціації кримінального права "Кримінальна юстиція та корпоративний бізнес" Папа Римський Франциск висловив таку думку: "У кожному злочині потерпіла сторона і два пошкоджені зв'язки: між злочинцем і жертвою та між злоумисником і суспільством скоєння зла не виправдовує накладення іншого зла у відповідь. Йдеться про справедливість щодо потерпілого, а не про те, щоб засудити агресора" [17].

Висновок. Покарання у вигляді довічного позбавлення волі як вид основного покарання КК України варто застосовувати лише у тих виняткових випадках, коли застосування іншого виду покарання не буде відповідати вчиненому суспільно небезпечному діянню.

Питання про виконання покарання у вигляді довічного ув'язнення є проблематичним з погляду теоретичного обґрунтування і цікавить багатьох учених, які висловлюють різні думки з цього приводу, але при цьому більшість керуються загальними засадами кримінального права, ніж засадами кримінально-виконавчого права у зв'язку з відносною новизною цього виду покарання та досить незначним терміном вивчення зазначеної проблематики.

Інститут довічного ув'язнення виступає негуманним явищем, адже обмежує людину у всьому, не дає їй шанс на виправлення.

Порівнюючи можливість дострокового звільнення від даного виду покарання в Україні та деяких інших державах, необхідно зазначити, що наш законодавець практично унеможливило використання цього права засудженими. Можливо, було б доцільніше переглянути строки щодо клопотання про помилування та застосування до засуджених такого покарання. Однак без внесення відповідних змін до КК України та КВК України все це залишається приводом для дискусій в наукових колах. На наш погляд, питання оптимальної організації процесу виконання-відбування покарання у виді довічного позбавлення волі потребують подальшої ґрунтовної розробки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дирк ван Зил Смит. Пожизненное заключение / Дирк ван Зил Смит, Кэтрин Эпплтон. URL: <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2018/04/%D0%BF%D0%BE%D0%B6%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B5-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BB%D1%8E%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5.pdf>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>.
3. Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України: Закон України від 01.01.2004 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 року № 2001-V. URL: <http://search.ligazakon.ua>.
5. Бурда С. Я. Покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні: шлях до гуманізації. 2012/2020 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія "Юридична". 2017. Вип. 4. С. 279- 288.
6. Судебник 1550 года. URL: <http://zakon.rin.ru/cgi-bin/view.pl?id=546&idr=545>.
7. Соборное уложение 1649 года. URL: <http://zakon.rin.ru/cgi-bin/print.pl?idr=545&id=852&t=m>.
8. Мостепанюк Л. О. Довічне позбавлення волі як вид кримінального покарання, автореф. канд. дис., 2005. 18 с.
9. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996р. № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
10. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента від 8 листопада 2012 року № 631/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/631/2012>.
11. Кримінально-виконавчий Кодекс: Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1129-15>.
12. Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я. 1946 р. URL: http://who.int/governance/eb/who_constitution_ua.pdf.
13. Димов В. М. Здоровье как социальная проблема //Социально-гуманитарные знания. 1999. № 6. С. 171–185.
14. Кант И. Соч. М., 1997. Т. 4. Ч. 2. С. 79.
15. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. Москва: Ад Маргинем Пресс, 1975. 460 с.
16. Довічне ув'язнення: європейські стандарти та українська практика / Права людини, 2014. 316 с.
17. Katie Reade. Life imprisonment: A practice in desperate need of reform / Katie Reade. 2018. URL: <https://www.penalreform.org/blog/life-imprisonment-a-practice-in-desperate-need-of/>.

REFERENCES

1. Dirk van Zyl Smith. Life imprisonment / Dirk van Zyl Smith, Catherine Appleton. URL: <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2018/04/%D0%BF%D0%BE%D0%B6%D0%B8%20D0%20B7%20D0%20BD%20D0%20B5%20D0%20BD%20D0%20BD%20D0%20BE%20D0%20B5-%20D0%20B7%20D0%20B0%20D0%20BA%20D0%20BB%20D1%208E%20D1%20%2087%20D0%20B5%20D0%20BD%20D0%20B8%20D0%20B5.pdf>.
2. Criminal Code of Ukraine: Law of 05.04.2001 No. 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>.
3. On Amendments to the Criminal, Criminal Procedure and Correctional Labor Codes of Ukraine: Law of Ukraine of 01.01.2004 URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of December 28, 1960 No. 2001-V. URL: <http://search.ligazakon.ua>.
5. Burda S. Ya. Punishment in the form of life imprisonment in Ukraine: the path to humanization. 2012/2020 CRIMINAL LAW Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal series. 2017. Vip. 4. Pp. 279- 288.
6. Sudebnik of 1550. URL: <http://zakon.rin.ru/cgi-bin/view.pl?id=546&idr=545>.
7. Cathedral Act of 1649. URL: <http://zakon.rin.ru/cgi-bin/print.pl?idr=545&id=852&t=m>.
8. Mostepanyuk LO Life imprisonment as a type of criminal punishment. author's ref. Cand. dis., 2005. 18 p.
9. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996. No. 30, art. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
10. On the Concept of State Policy in the Sphere of Reforming the State Penitentiary Service of Ukraine: Presidential Decree of November 8, 2012 No. 631/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/631/2012>.
11. Criminal Enforcement Code: Law of Ukraine of July 11, 2003 No. 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1129-15>.
12. Charter of the World Health Organization. 1946 URL: http://who.int/governance/eb/who_constitution_ua.pdf.
13. Dimov V. M. Health as a social problem // Socio-humanitarian knowledge. 1999. No. 6. S. 171–185.
14. Kant I. Soc. M., 1997. Т. 4. Ч. 2. С. 79.
15. Foucault M. Discipline and Punish. The birth of the prison. Moscow: Ad Marginem Press, 1975. 460 p.

16. Life imprisonment: European standards and Ukrainian practice / Human Rights, 2014. 316 p.

17. Katie Reade. Life imprisonment: A practice in desperate need of reform / Katie Reade. – 2018. URL: <https://www.penalreform.org/blog/life-imprisonment-a-practice-in-desperate-need-of/>.

Дата надходження: 28.01.2022 р.

Mariia Maskovita

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education,
Department of Criminal Law and Procedure,
Ph. D.

THE NATURE AND HUMANITY OF LIFE IMPRISONMENT

The nature and humanity of life imprisonment are considered in the scientific sense.

The article clarifies the concept of life imprisonment in accordance with the available legal and scientific sources, which have a conceptual nature: “Life imprisonment is the most severe measure of coercion of the main types of punishment, which according to Art. 64 of the Criminal Code of Ukraine is established for committing particularly serious criminal offenses and is applied only in specially provided cases in accordance with this Code, if the court does not consider it possible to apply imprisonment for a certain period.

The analysis of the legislation is carried out, the international experience of execution of this type of punishments is studied. The necessary statistical analysis data are given. Proposals are being made to improve the execution of life imprisonment.

The criminological characteristics of the convicts are given, some proposals are made to optimize the correctional process. The signs of socio-demographic, moral-psychological, criminal-legal and social-role properties of those sentenced to life imprisonment are determined. Arguments of inexpediency of application of punishment in the form of life imprisonment are resulted.

Based on the study, we conclude that life imprisonment has a number of shortcomings that need to be addressed. This necessitates the improvement of its implementation or the abolition of this punishment.

Key words: imprisonment, life imprisonment, punishment, humanity, criminal offense, resocialization.